

ПЕРШОПОЧАТКИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІВ ПОХОВАНЬ В УКРАЇНІ

Н. С. Абашина

У статті на підставі значного архівного матеріалу докладно висвітлюється історія відкриття і дослідження В. В. Хвойкою зарубинецьких і черняхівських пам'яток. Розглядаються основні концепції, пов'язані з їх історичною інтерпретацією на початку ХХ ст.

В археологічній науці на межі ХІХ—ХХ ст. разом з потребою визначити шляхи до вирішення проблеми етногенезу слов'ян постала проблема «культури полів поховальних урн» або «полів поховань». На той час цим терміном визначалися всі могильники без наземних ознак, що містили індивідуальні поховання за обрядом трупоспалення, які супроводжувалися переважно побутовими речами, насамперед посудом, і були поширені в Європі, починаючи від доби бронзи і упродовж залізного віку. Л. Нідерле в монографії «Человечество в доисторические времена: доисторическая археология Европы и в частности славянских земель» (1898 р.) уперше наводить розгорнуту аргументацію щодо належності цього типу пам'яток слов'янам¹.

У російській науці перші спроби пов'язати поля поховальних урн зі слов'янським періодом належать О. А. Спіцину. Вчений визначив його хронологічні рамки між скіфським часом і добою Київської Русі. Виходячи з поширення цих пам'яток саме на території старослов'янських земель, О. А. Спіцин відзначив, що важке завдання їх класифікації повинні вирішити саме археологи-славісти. У 1899 р. в одній з праць він зауважував, що незважаючи на поодинокі знахідки урн зі спаленими кістками майже в усіх повітах Київської губернії, пам'ятки цього типу певно ще не відкриті².

За дивним збігом обставин саме в цьому ж році В. В. Хвойкою вперше були проведені розкопки полів поховань у селах Ромашки та Зарубинці, а в наступному, 1900 р., ним був досліджений Черняхівський могильник.

На той час В. В. Хвойка прожив у Києві понад 20 років і остаточно пов'язав своє життя з Київським товариством старожитностей та мистецтв. До цього він викладав німецьку мову і малювання, тривалий час досить успішно займався сільським господарством — вирощував хміль та впроваджував культуру чеського проса — росички. Але пожежа в маєтку сім'ї Дефорен (с. Петрушки Київської губ.), де він жив, знищила всі його креслення, модулі, малюнки та плани. Невдовзі, коли прибирали згарище, в землі були знайдені уламки скляних браслетів великокняжої доби. Це спричинило докорінні зміни в житті В. В. Хвойки. Ще у Празі (1864—1876 рр.) він захоплювався стародавньою історією і входив до кола любителів старовини. Саме з тих часів приятельські стосунки пов'язували його з чеськими археологами, про що свідчить листування.

Відтепер і до останніх днів життя В. В. Хвойки було пов'язане з археологією. Маючи чудову пам'ять, він поповнював свою освіту, читаючи книжки з археології, стародавньої історії та доісторичної культури, вивчав історію Русі. Він пильно оглядав і вивчав територію древнього Києва, робив мандрівки на дніп-

ровські дюни та околиці міста. 1893 р., оглядаючи земляні роботи, В. В. Хвойка відкрив і згодом почав дослідження Кирилівської палеолітичної стоянки, що дало змогу зблизитись з проф. В. Б. Антоновичем, П. Я. Армашевським, Хв. Вовком.

Найбільший вплив на В. В. Хвойку справив проф. В. Б. Антонович — основоположник та ідейний натхненник київської школи істориків-археологів, організатор багатьох археологічних з'їздів, приятель сім'ї графа О. С. Уварова, через яких мав значний вплив на розвиток історичних досліджень.

Саме на останні десятиліття ХІХ ст., коли археологічні матеріали проголошуються одним з найважливіших джерел для пізнання культурного минулого країни, припадає розгортання археологічних досліджень в Україні й переведення їх на науковий ґрунт. Значним кроком уперед, в порівнянні з приватним колекціонуванням, було створення товариств, які ставили за мету зберігати і досліджувати старовинні пам'ятки. Одним з таких об'єднань було і Київське товариство старожитностей і мистецтв, започатковане наприкінці 80-х років з ініціативи Б. І. Ханенка. В. В. Хвойка бере активну участь у його роботі, насамперед, в організації археологічної виставки, що проходила 1897 р. в Києві з метою пропаганди археологічного знання за матеріалами приватних збірок Терещенків, Ханенків, Хойновського, Кундеревича, Мазаракі, Тарновського та ін. Експонати цієї виставки та виставки, організованої до ХІ Археологічного з'їзду, що проходив у Києві в 1899 р., стали основою археологічного відділу новоствореного Київського художньо-промислового і наукового музею, директором якого було призначено М. Ф. Біляшівського. На посаді хранителя археологічного відділу цього музею В. В. Хвойка працював до кінця життя³.

Успіх сприяв В. В. Хвойці з перших років його археологічних досліджень. 1893 р. він відкрив і упродовж ряду років досліджував пам'ятки трипільської культури, 1894 р. — вивчав залишки давньоруських ремісничих майстерень на горі Киселівці в Києві, влітку 1898 р. — досліджував Пастирське городище, городище літописного Вітачева та його могильник. До цього слід додати дослідження Мотронинського городища і розкопки курганів різних часів. Маючи такий досвід В. В. Хвойка в 1899—1901 рр. почав вивчення полів поховань.

Навесні 1899 р., коли В. В. Хвойка провадив розкопки городища «Шаргород» в с. Шарки, він дізнався про знахідки людських кісток, посудин з перепаленими кістками та стародавніх речей на глинищі поблизу церкви в сусідньому с. Ромашки. Ці обставини зумовили негайний огляд місця та проведення розкопок, під час яких було відкрито приблизно 20 поховань, більшу частину з яких складали давньоруські підкургани. Три безкурганні поховання, що супроводжувались гончарним посудом та бронзовими фібулами, належали до римського часу. 1901 р. В. В. Хвойка продовжив розкопки могильника, дослідивши ще п'ять поховань цієї доби⁴.

Восени цього ж року, вже після закінчення роботи ХІ Археологічного з'їзду, В. В. Хвойка приїхав до с. Зарубинці Канівського повіту Київської губернії. До обстеження околиць села спричинили неодноразові повідомлення місцевих мешканців про знахідки поховань, які супроводжувались посудом, бронзовими фібулами та іншими речами. Одна з фібул гальштатського типу була продемонстрована В. В. Хвойці. До музею також потрапив ряд речей з с. Зарубинці як «випадкові знахідки», можливо також придбані у селян.

Могильник знаходиться на підвищенні в урочищі Мала Гірка на північний схід від села, на землі, що на той час належала поміщику Гудиму-Левковичу і була надана ним в оренду для видобування каменю. В. В. Хвойка за грошову винагороду отримав від прикажчика дозвіл на проведення розкопок. На території могильника дослідник зафіксував три кургани, один з яких був розкопаний скарбощукачами. У другому — дослідив рештки трупоспалення з кістками коня в кам'яному склепі. За 3,5 м на захід від кургану на рівнішому місці В. В. Хвойка дослідив кілька тілопокладень та тілоспалень без зовнішніх ознак. Місцеві жителі свідчили, що поховань такого типу вони знаходили багато і всі речі знищувались ними на місці. З їхніх слів вивпливало, що бронзові фібули, шпильки та інші речі лежали як біля посудин, так і в посудинах з перепаленими кістками, поверх останніх. На жаль, несприятливі погодні умови не дали змоги продовжити дослідження. Невдовзі після від'їзду В. В. Хвойки, робітниками в кар'єрі були відкриті ще кілька трупоспалень, на доказ чого 7 посудин, що їх супроводжува-

ли, були передані досліднику. У звіті В. В. Хвойка зазначав, що на іншій гірці, яка знаходиться напроти досліджуваної, селяни також виявили аналогічний посуд з рештками трупоспалення⁵.

Навесні та на початку літа наступного, 1900 р., В. В. Хвойка досліджував поле поховань поблизу с. Черняхів Київського повіту. Певно, він звернув увагу на ділянку, де на поверхні у великій кількості траплялись уламки посуду, ще в 1898 р., коли займався розкопками курганів кочовиків на південно-східній околиці села. Адже знахідки селянами римських монет були зафіксовані в «Древностях Приднепровья» та В. Б. Антоновичем ще в 1897 р.⁶

Як зазначається у звіті В. В. Хвойки, розкопки він провадив власним коштом, витративши 2500 р. Археологічна Комісія відмовилась компенсувати ці витрати, тому що землі селян Пантелія Медвіда, Омеляна Лелеки та Кузьми Вишенського, де знаходиться могильник, не є приватними, оскільки ще не були ними викуплені⁷.

Вражає кількість поховань (251), досліджених протягом лише одного експедиційного сезону. С. В. Коршенко висунув припущення, що могильник досліджувався кілька років, починаючи з 1898. В. П. Петров називав 1900—1901 рр. Проте В. В. Хвойка у рукописах, чернетках звіту та статті підкреслював, що Черняхівське поле поховань було ним досліджене саме в 1900 р.⁸

Влітку 1899 р. в «Археологической летописи» — розділі археологічної хроніки наукового часопису «Киевская старина» була вміщена перша інформація про розкопки В. В. Хвойкою полів поховань. Їй передувало лише повідомлення в «Отчете Археологической Комиссии за 1899 г.» про дозвіл В. В. Хвойці на розкопки в Київській губернії (в різних місцях) та про надходження до Київського музею старожитностей, в тому числі з сіл Ромашки та Зарубинці⁹. У замітці «Раскопки в с. Ромашках», вміщеній без підпису, і автором якої, певно, був М. Ф. Біляшівський, подано стисло інформацію про розкопки В. В. Хвойкою двох тілопокладень II—III ст. з бронзовими фібулами римського типу та гончарним посудом. Зазначалося також, що аналогічні миски знайдені поблизу с. Іржавця Канівського повіту та в с. Ольшаниці Васильківського повіту, в останній містились римські монети II—III ст.¹⁰

Дослідженням поблизу сіл Зарубинці та Ромашки було присвячено доповідь І. А. Лінниченка «О новейших раскопках г. Хвойка» на засіданні Одеського Товариства історії та старожитностей 26 травня 1900 р.¹¹

У червні 1900 р. також в розділі «Археологическая летопись» вміщено інформацію без підпису «Погребальные поля в Киевской губернии» (автором, певно, знову був М. Ф. Біляшівський). В ній, зокрема, відзначалось, що дослідники доісторичного минулого слов'ян неодноразово висловлювали здивування відсутністю на території Росії полів поховальних урн, давно відкритих на землях західних слов'ян. Думка, що це пов'язано з недостатнім археологічними дослідженнями, підтвердилась завдяки діяльності В. В. Хвойки. У замітці містився загальний опис поховань, що датуються II—III ст., а можливо, як вважав В. В. Хвойка, і більш пізнім часом. Відзначалося, що дуже привабливо віднести поля до слов'янських пам'яток, як це робить більшість вчених стосовно аналогічних пам'яток Західної Європи, хоча б у вигляді припущення. Нема підстав не прийняти цього і по відношенню до Черняхівського могильника, але для остаточного вирішення питання необхідні як подальші дослідження, так і публікація вже отриманих матеріалів¹².

Завдяки газетам інформація про дослідження полів поховань стала відома широкому загалу. Так, 1 липня 1900 р. в газеті «Киевлянин» з'явилось повідомлення про нові археологічні розкопки полів поховань на Київщині, а через кілька днів, 3 липня, його було передруковано газетою «Московские новости»¹³.

Повідомлення про дослідження В. В. Хвойки зацікавили О. А. Спіцина, а відтак поля поховань стали основною темою в їх листуванні протягом листопада 1900 — січня 1901 р. Свідчать про це не лише листи О. А. Спіцина, що зберігаються в науковому архіві Інституту археології НАН України, а й зошит з чернетками відповідей В. В. Хвойки.

У докладному листі від 8 листопада 1900 р. В. В. Хвойка підтверджує відкриття ним цілого ряду полів поховань у Київському, Канівському, Черкаському, Чигиринському повітах Київської губернії та Остерському повіті Чернігівської

губернії, відзначаючи, що йому вдалося оглянути деякі з них. Далі В. В. Хвойка виклав свої міркування щодо кількості поховань на Черняхівському могильнику, яку він помилково визначив як не менше 500—600, зауваживши, що значна частина їх була зруйнована земляними роботами. Найбільше постраждали трупопалення, оскільки вони розміщувались досить близько від поверхні. Дослідник відзначив, що зібрано кілька сотень екземплярів посуду переважно нових типів. У листі міститься також стислий перелік речей, що супроводжували поховання. В. В. Хвойка висловив думку, що досліджені ним поля поховань відносяться до різних епох, починаючи з II ст. до н. е. Він також писав про свої наміри провести розкопки ще в деяких місцях з метою зробити точніші висновки, оскільки зараз важко викласти результати вже проведених досліджень так детально, як годиться для наукової публікації. В кінці листа В. В. Хвойка пояснював, що відкладає опис розкопок до упорядкування отриманих матеріалів¹⁴.

Через місяць (5 грудня 1900 р.) В. В. Хвойка повідомляв О. А. Спіціна, що вже закінчив обробку колекції полів поховань і підготував малюнки, а отже готовий надати текст для публікації, виділивши найбільш типові поховання, щоб уникнути повторень¹⁵.

Усі наступні листи пов'язані з підготовкою матеріалів полів поховань до публікації. Невдовзі В. В. Хвойка інформував О. А. Спіціна, що домовився з Кульженком про підготовку в його типографії 6 таблиць для публікації. Текст і малюнки для таблиць вже зроблені. Також В. В. Хвойка висловив побажання додати кліше зображень монет — золотої Гордіана та срібної Фаустіни — натурального розміру і замовив для себе 75 примірників окремих відбитків майбутньої статті¹⁶.

27 грудня 1900 р. В. В. Хвойка надіслав О. А. Спіціну текст статті та 3 фотографії з натури з Черняхівського поля поховань, відзначаючи, що їх було зроблено 11, але, на жаль, 8 негативів виявилися зіпсованими. Він також повідомляв, що з 26 грудня в Київському міському музеї відкрилися для публіки археологічні відділи і, на ознаку цього, надіслав О. А. Спіціну «Короткий показник» експонованих речей, в укладанні якого В. В. Хвойка брав безпосередню участь, і через що йому довелося напружено працювати кілька останніх місяців¹⁷.

У наступному листі від 12 січня 1901 р. В. В. Хвойка виправдовувався за невеликий обсяг тексту статті, посилаючись на хворобливий стан, який він відчував узимку, і що лікарі визначили як перевтому. Цим В. В. Хвойка пояснював також і затримку із звітами про роботу протягом 1897—1900 рр., які були надіслані до Археологічної Комісії лише 10 січня 1901 р. Разом з тим, він висловив задоволення, що О. А. Спіцин зі свого боку визнав за можливе безперервне перебування слов'ян у Придніпров'ї, що особисто В. В. Хвойка наважився стверджувати лише маючи на увазі велику кількість археологічних матеріалів¹⁸.

Удвічі більше шкодував В. В. Хвойка з приводу несприятливих умов, які не дали змоги викласти матеріали з необхідною вичерпністю, коли отримав ілюстрації, якість виконання яких, за його словами, перевершила сподівання. Але він мав надію, що наступна публікація, тісно пов'язана з цією, буде якнайліпшою щодо вичерпності викладу¹⁹. Скориставшись пропозицією О. А. Спіціна, В. В. Хвойка додав примітки до статті з докладною інформацією про трипільські майданчики, щоб можна було простежити розвиток обряду трупопалення з найдавніших часів²⁰.

Отже, в 1901 р. в «Записках Русского археологического общества» виходить стаття «Поля погребений в Среднем Приднепровье (раскопки В. В. Хвойка в 1899—1900 годах)»²¹. Робота, безумовно, має характер попередньої узагальненої інформації про розкопки, хоча містить досить аргументовані висновки, насамперед, що стосується археологічної періодизації старожитностей Придніпров'я.

На початку статті подається визначення цього типу пам'яток і наводиться загальна характеристика поховань з докладним оглядом поховального інвентаря.

Окремі розділи статті присвячені кожному з могильників, починаючи з Черняхівського. Автор подає опис і малюнки семи трупопалень і ще семи трупопокладень, кожне з яких репрезентує певний тип поховального обряду. Відмінними від загальних типів В. В. Хвойка вважав поховання з відсутньою частиною скелету, безінвентарні трупопокладення південної та південно-західної орієнтації та три поховання зі скопченими кістяками. Нетиповими, на його думку, є

рештки дерев'яних склепів, виявлені в двох пограбованих похованнях, які, судячи з усього, містили багатий інвентар.

Далі подається загальний опис поховань з могильника Ромашки. Інвентар, насамперед бронзові фібули і кераміка, цілком аналогічний речам Черняхівського могильника. Детальніше охарактеризовані давньоруські курганні поховання.

У розділі, присвяченому розкопкам поблизу с. Зарубинці, міститься детальний опис і малюнки трьох безкурганних трупоспалень. Крім того, В. В. Хвойка виділяв поховання з відсутніми частинами скелетів і пояснював це широко розгорнутою саме в цьому місці діяльністю скарбощукачів, які й поруйнували поховання. Таким же чином пояснювалась і наявність окремих черепів у похованнях із розставленим перед ними посудом. Дослідник також відзначав відсутність характерних ознак кремації безпосередньо на місці поховання. Загалом, характер цього могильника свідчив про більш ранню, порівняно з попередніми, добу.

Хоча в описовій частині В. В. Хвойка подає матеріали лише з трьох могильників, у заключній він користується ширшим матеріалом, скоріше за все, з власних досліджень, хоча інформація про них ніколи не публікувалася і не збереглася в архіві. Аналіз кераміки дозволив В. В. Хвойці зробити висновок, що ліпну — більш ранню — слід віднести до місцевого виробництва; вона наближена до скіфського типу за технологічними ознаками, формою і обробкою поверхні. Блискуча поверхня створювалась застосуванням тальку, а не графіту, тому що посуд не має характерного для графіту аспідного блиску. Кількість посуду обмежена, форми не відрізняються різноманітністю. Асортимент інших речей — фібули, шпильки, браслети та ін., обмежений та має риси більш ранніх типів. Базуючись на цих спостереженнях, В. В. Хвойка датував могильники в с. Зарубинці та на р. Десні часом близько нової ери.

Посуд Черняхівського та Ромашківського могильників характеризується різноманітністю форм та вишуканістю орнаменталії. Наявність скляного посуду та намиста, бронзових та срібних виробів, передусім пряжок та фібул римського провінційного типу, на думку В. В. Хвойки, досить певно свідчить про запозичення типів і техніки виготовлення цих речей з ужитку римської культури. Довізними В. В. Хвойка вважав лише підвіски з мушлі, намисто та деякі скляні речі, решта інвентарю, на його погляд, була місцевого виробництва. Ці могильники належать пізнішій добі, приблизно від кінця II — до V ст. н. е.

Кількість похованих та сталість обрядів поховання, на думку дослідника, свідчила про довготривалість поселень, тобто про осілий спосіб життя. Наявність кісток вівці, свині та курей вказує на тризну чи на напугну жертву. Характерними рисами можна вважати відсутність у похованнях зброї та невелику кількість і незначні розміри прикрас у порівнянні з різноманітністю та кількістю кераміки.

Далі В. В. Хвойка наводив періодизацію старожитностей Мридінопрів'я, базуючись на обряді трупоспалення, що зафіксований тут безперервно від кінця неолітичної доби до прийняття християнства. Дослідник виділив сім періодів, кожному з яких відповідав певний тип пам'яток. Особливої конкретності набуває ця періодизація для I тис. н. е., тобто часу, найбільш важливого з погляду висвітлення проблеми слов'янського етногенезу. П'ятий період пов'язується з полями поховань, які містять типи речей ще близькі до скіфських, з трупоспаленням в іншому місці (Зарубинці). Наступний, шостий період — з полями поховань II—V ст. н. е. (Черняхів, Ромашки). I, нарешті, останній — з полями поховань, що містять чисто слов'янські речі, які належать місцевій дохристиянській епосі і трапляються, крім іншого, в самому Києві та поблизу Чернігова.

В. В. Хвойка вважав, якщо не брати до уваги довізні та запозичені вироби і розглядати виключно речі місцевого характеру, можна побачити, з одного боку, цілковиту постійність і безперервність обряду трупоспалення, з іншого — безперервні й послідовні зміни місцевої культури, що відбуваються поступово і зберігають між окремими етапами живий і безпосередній зв'язок. Природно, що народом, який пережив всі ці стадії культурного розвитку і втримав при цьому з такою послідовністю обряд, заповіданий прашурами, міг бути лише народ, що не полишив своєї батьківщини протягом всього цього часу, а саме, стародавні слов'яни²².

Це етнічне визначення В. В. Хвойка поширив і на весь попередній час. У

примітках до статті він висловив припущення про належність як трипільських майданчиків, так і скіфських городищ до місцевих землеробських племен арійського походження, а саме, до слов'ян.

Отже, саме з цієї статті В. В. Хвойки терміни «поля поховальних урн», як і «поля поховань» набирають конкретного значення і пов'язуються у вітчизняній археологічній літературі з певною, досить чітко окресленою групою пам'яток перехідного від скіфського до слов'янського періодів, що вперше були виявлені у вигляді могильників без наземних ознак. Пізніше цей термін усталився саме за пам'ятками, аналогічними Зарубинецькому та Черняхівському могильникам, і трансформувався спочатку в «культуру полів поховань» відповідно зарубинецького та черняхівського типів, а згодом просто в зарубинецьку і черняхівську культури.

Визнаючи культури через культ (обряд тілоспалення), пояснюючи єдність етнокультурного розвитку через єдність поховального обряду, ототожнюючи культуру і етнос, В. В. Хвойка віддав данину своєму часу. Певно, його концепція сформувалась під впливом Л. Нідерле, який обстоював єдність і генетичну безперервність європейської слов'янської культури з властивим для неї обрядом трупоспалення від кінця бронзової доби до римської епохи і навіть пізніше. У будь-якому разі В. В. Хвойка пишався їх дружніми стосунками, листувався з Л. Нідерле, був добре обзнаний з його працями і захоплювався ними²³.

На статтю В. В. Хвойки в квітні 1902 р. в часопису «Киевская старина» було вміщено рецензію М. Ф. Біляшівського²⁴. Рецензент відзначав, що саме В. В. Хвойка вперше звернув серйозну увагу на поля поховань і з притаманною йому енергією почав їх дослідження.

Спираючись на поховальний обряд і беручи до уваги значну подібність речей полів поховань із знахідками, що походять з пізніших, безперечно слов'янських могильників, В. В. Хвойка вважав добу полів поховань слов'янською, а відтак поширив це визначення і на пам'ятки попереднього часу. Серед іншого, М. Ф. Біляшівський слушно звернув увагу на вплив провінційно-римської культури, найвідчутніший у типах фібул, наявності римських монет та скляного посуду. Проте рецензент ставив під сумнів аргументацію В. В. Хвойки, а відтак і його висновок про слов'янську належність пам'яток Середнього Придніпров'я вже від часів енеоліту, адже і трупоспалення, і довгоголовість є загальнопоширеними в доісторичні часи і трапляються там, де про слов'ян не може бути й мови.

Ця рецензія спричинила до полеміки між дослідниками, що точилася на сторінках журналів «Киевская старина» і «Археологическая летопись Южной России» упродовж 1902—1904 рр. У статті «К вопросу о славянах» (червень 1902 р.) В. В. Хвойка підкреслював, що погоджуючись зі слов'янською належністю полів поховань, М. Ф. Біляшівський відзначав, що скласти уяву про плем'я як самостійну одиницю можна лише маючи всі ознаки, що його характеризують, а стосовно стародавнього населення це взагалі неможливо. В. В. Хвойка вважав, що достатньо таких «капітальних» ознак як поховальний обряд, антропологічні дані, культура і побутові речі, які свідчать про спосіб життя. Не ставлячи під сумнів слова М. Ф. Біляшівського щодо збереження певних рис культури і фізичного типу навіть при зміні етносів, В. В. Хвойка наголошував, що це природно і неминуче в умовах насильницької або добровільної заміни одного народу іншим в тій самій місцевості. Але тоді доведеться припустити, що первісні мешканці були не слов'янами. Археологічні матеріали, на думку В. В. Хвойки, свідчать, що в лісостеповій смузі між Карпатами і Дніпром протягом віків від давніх давен мешкав осілий землеробський народ арійського походження, у котрому можна вбачати лише слов'ян, а вказану територію вважати їх європейською прабатьківщиною. Народ від сивої давнини був один і той самий, проте в його житті були окремі проміжки тимчасового владарювання над ним кочовиків, наприклад скіфів. Свідчить про це поступовий і безперервний розвиток місцевої землеробської культури. Стабільність поховального обряду простежується від VIII—XII ст. в глибину віків до трипільських майданчиків²⁵.

У повідомленні про XII Археологічний з'їзд (1902 р., Харків), зокрема в інформації про реферат В. В. Хвойки «Городища Среднего Приднепровья, их народность, древность и национальность» М. Ф. Біляшівський знову застерігає проти введення до чисто археологічних питань національного елемента, поки

для цього нема підстав, а є лише загальна теорія про слов'янську належність півдня Росії, як за часів кам'яного і бронзового віків, так і за скіфських часів²⁶.

Публікуючи матеріали дослідження курганів поблизу с. Оситняжки, В. В. Хвойка наголошував на їх слов'янській приналежності, хоча відзначав, що доба загалом характеризується греко-скіфськими впливами. Свідченням слов'янського етносу є наявність трупоспалень поряд з обрядами, що, можливо, запозичені в іншого народу, маючи на увазі скіфів. Це викликало примітку редакції про незгоду з висновками автора, оскільки етнографічні проблеми, пов'язані з доісторичним минулим, взагалі важко і, навіть, зовсім неможливо вирішити²⁷.

Полеміка була продовжена рецензією М. Ф. Біляшівського на роботу В. В. Хвойки «Раскопки 1901 г. в области Трипольской культуры». Коментуючи висновок про арійське походження носіїв трипільської культури, в яких можна вбачати лише праслов'ян, котрі пережили переселення і нашестя інших племен, рецензент зауважував, що етнологічна проблема базується на значній кількості припущень, а отже висновки не можуть бути беззаперечними²⁸.

І знов у відповіді В. В. Хвойка обстоював тезу про автохтонність слов'янського населення між середньою течією Дніпра і Карпатами від неолітичної доби до історичних часів, наводячи аргументи, пов'язані із землеробством, поховальним обрядом і фізичним типом²⁹.

Таким чином, підтримуючи положення про слов'янську належність полів поховань, М. Ф. Біляшівський застерігав проти надто спрощеного переносу цього визначення на пам'ятки попередньої доби, зазначаючи, що такі висновки потребують окремої розгорнутої аргументації. Значне місце, на думку вченого, мав вплив більш розвиненої культури на менш розвинену місцеву. Показниками цього впливу і виступали імпорти, «довісні речі». Він вважав, що скіфська доба характеризувалась впливом грецької культури, старожитності, що її заступили, носили вже відбиток римського впливу.

В. В. Хвойка ж натомість обстоював тезу про безперервні й послідовні зміни місцевої культури, яка створювалась поступовим рухом, і підкреслював автохтонність слов'янського населення в Прикарпатті та Середньому Придніпров'ї.

Незважаючи на попередній, досить стислий характер публікації В. В. Хвойкою матеріалів полів поховань, вітчизняні дослідники, що безпосередньо займались вивченням слов'янських старожитностей, не лишили їх поза увагою.

Своєрідний варіант слов'янської теорії запропонував Д. Я. Самоквасов, який культуру полів поховань на Середньому Наддніпров'ї визначив як наддунайську, перенесену сюди південнослов'янськими племенами, яких в I—II ст. з їх «прабатьківщини» витіснили римляни. Вчений називав їх «дако-гетами» і підкреслював, що вони мешкали в «дунайській слов'янській прабатьківщині». Саме їм належали поховання, що містили побутові речі римського мистецтва імператорської доби, і серед поховань стародавніх надпонтійських народів займали місце між сарматськими та слов'яно-руськими³⁰.

Тобто, на противагу В. В. Хвойці, Д. Я. Самоквасов обстоював тезу про належність полів поховань не місцевому населенню, а слов'янам, переселеним сюди в часи панування римлян між Дністром і Дунаєм від Траяна до Септимія Севера.

В. О. Городцов, базуючись, як і В. В. Хвойка, на єдності типу поховання — трупоспалення і схоронення попелу в урнах, вважав Черняхівський могильник заключною фазою розвитку європейських полів поховальних урн, вихідною точкою якого були поля поховань бронзової доби. А відтак вчений відносив черняхівські старожитності до пам'яток, що залишені мішаним слов'яно-германським населенням, яке просунулось у II ст. в Подніпров'я з Прикарпаття³¹.

В. Ю. Данилевич відносив інвентар полів поховань до категорії старожитностей доби переселення народів, до найбільш раннього етапу цієї доби. Оскільки вчений вважав, що доба великого переселення народів заступила безпосередньо скіфо-сарматську, черняхівські старожитності він розглядав як наступний етап руху народів зі сходу на захід³².

Свої міркування щодо етнічної належності пам'яток південно-західних районів Росії О. А. Спіцин виклав у листі до В. В. Хвойки від 20 квітня 1907 р. Вчений вважав, що і готські, і слов'янські могильники перших століть нової ери мають мати вигляд латенських старожитностей, а отже відрізнити їх один від одного буде практично неможливо³³.

Згодом, узагальнивши практично весь наявний на той час археологічний матеріал, О. А. Спіцин розробив гіпотезу, згідно з якою виділяється кілька стадій розвитку полів поховальних урн. Одну з них він пов'язував з латенськими пам'ятками, до яких, на його думку, відносились Залісся, Водяне та ін. Оскільки вони не мали коренів у південноруських старожитностях, зовсім відмінних від них, учений вважав, що залишені ці пам'ятки носіями культури середньої Європи, скоріш за все, бастарнами. Зарубинецька культура, на думку О. А. Спіцина, була синхронна латенській і являла собою синтез місцевої скіфської і західної. Особливості посуду та деякі типи прикрас (шпильки) свідчать про її зв'язок із скіфськими старожитностями, тоді як фібули, явно латенських форм, поєднують її із західною культурою. Черняхівська культура є західною, що зіткнулась на Дніпрі з місцевою скіфською вже в I ст. н. е., посіла тут значне місце в II—III ст. та почала впливати на сарматський світ, і була на деякий час відрізана від Чорного моря іранцями. Виходячи з розмірів території, вона належить не готам, які, до того ж, основні інтереси мали не тут, а на Чорному морі і західних річках, що в нього впадають. Найвірогідніше припустити, що це були слов'яни³⁴.

Отже, у вітчизняній археологічній літературі дискутувались як проблеми хронології та визначення історичного місця полів поховань у системі старожитностей Південно-Східної Європи, так і проблеми етнічної належності цих пам'яток, пов'язані, в першу чергу, з тезою про переселення носіїв цих старожитностей із заходу чи сходу.

Дослідження В. В. Хвойки в Середньому Подніпров'ї дозволили К. Гадачеку визначити культурно-типологічну належність пам'яток Верхнього Подністров'я, зокрема, розкопаних ним в 1898—1899 і 1903 рр. поселення в Неслухові та могильника у Псарах (1909 р.). У 1911 р. у доповіді, зачитаній на засіданні філологічного відділу Польської Академії наук, К. Гадачек запропонував періодизацію старожитностей регіону першої половини I тис. н. е., згідно з якою поселення в Неслухові, поховання в Городниці, Псарах та інші, синхронні їм пам'ятки, були віднесені до окремої, більш пізньої, ніж липицькі старожитності, культурно-хронологічної групи, що пов'язувалась з пам'ятками типу Черняхова³⁵.

У західноєвропейській археологічній літературі пам'ятки, розкопані В. В. Хвойкою, стали відомі з 1906 р., з часу появи статті П. Рейнеке, який на той час був директором Римсько-Германського Центрального музею в м. Майнці. Вчений культуру полів поховань перших століть нової ери називав готською і приписував готам. Він вважав, що Черняхів і Ромашки займають окреме місце серед старожитностей Східної Європи. Вони відмінні як від некрополів чорноморського узбережжя, так і від курганних поховань Волги, Дону, Кубані, Тереку і Північного Кавказу. Аналогії П. Рейнеке знаходив лише серед старожитностей Східної Німеччини. На його думку, Черняхів і Ромашки подібні саме до могильників «імператорського часу» Східної Німеччини та інших варварських областей Центральної Європи цієї доби. З цього П. Рейнеке робить висновок про спорідненість, а отже про генетичні зв'язки. А тому поза сумнівом, що тут мали місце залишки германських народів на південноруських землях, отже, готські поховання³⁶. Таким чином, типологічна подібність пам'яток розглядалась як свідчення етнічної тотожності.

За життя В. В. Хвойки, 1912 р., вийшли також праці німецьких археологів Е. Бреннера, Е. Блюме і М. Еберта, що базувались на концепції перенесення германської культури на південь Східної Європи.

Е. Бреннер виступив з гіпотезою «грецько-германського схрещення» в південноруських землях, тобто регіоні, куди і переселялися готи. Черняхів і Ромашки Е. Бреннер відносив до «південнорусько-дунайської культури», яка утворилась шляхом синтезу античних і східногерманських культурних елементів³⁷.

Е. Блюме, що досліджував старожитності Нижньої Вісли римського часу, пов'язав Черняхів і Ромашки з гепідами. Одним з аргументів дослідник наводив подібність фібул. Відмінність черняхівської кераміки від «готської» ранньоримської і від «гепідської» пізньоримської кераміки Надвісляння пояснювалася Е. Блюме міцним класичним, тобто античним впливом на кераміку Надніпров'я³⁸.

М. Еберт, інтерпретуючи досліджений ним могильник у с. Миколаївка-Козацьке, запропонував гіпотезу про «нашарування» готів, що переселилися, на

місцеве різноетнічне населення, в першу чергу сарматське, що панувало до цього на півдні Росії³⁹.

Відмінні погляди висловив Л. Нідерле. Виходячи з того, що зміни матеріальної культури в Подніпров'ї відбулись у II ст. н. е. і були пов'язані з інтенсивними впливами римської культури, коли кордони імперії розширились до Семигорських Карпат і Середнього Дністра, Л. Нідерле відмежувався від готської атрибуції черняхівських старожитностей, спираючись на той факт, що готи в Подніпров'ї з'явилися не раніше 200 р. н. е. Відзначаючи недостатність, фрагментарність та невизначеність археологічних матеріалів, він зауважував, що до кінця римської доби східних слов'ян археологічно важко виділити, але при цьому перебування їх у першій половині I тис. н. е. в Подніпров'ї, вважав беззаперечним. Вчений був певним, що серед пам'яток зарубинецької і черняхівської культур мусять бути слов'янські⁴⁰.

Слід зауважити, що на початку XX ст. дискусія щодо етнічної належності полів поховань, мала науковий, академічний характер і була здебільшого позбавлена ідеологічного забарвлення, якого вона набула наприкінці 30-х років.

Ми не маємо свідчень, чи був обізнаний В. В. Хвойка з працями німецьких археологів. У будь-якому випадку, в своїх працях і листах, що збереглися, він жодного разу про них не згадував. Листи П. Рейнеке (1908 р.), які є в архіві В. В. Хвойки, свідчать про інтерес німецького вченого лише до пам'яток трипільської культури⁴¹.

Натомість ми маємо певне свідчення про ставлення В. В. Хвойки до гіпотези про перебування готів у Середньому Подніпров'ї. У 1907 р. В. В. Хвойка ознайомився із роботою Ф. О. Брауна «Разыскания в области гото-славянских отношений» і в листах до В. К. Хилянского виклав деякі свої спостереження і міркування з цього приводу. Він погоджувався з тим, що численний народ готів вийшов звідкись з Надвіслянщини, але заперечував їх перебування в Київській області, так само, як і те, що Київ був їхньою столицею.

В. В. Хвойка вважав, що готи з Вісли прямували через Прикарпаття на південь до Дунаю і згодом осіли на узбережжі Чорного моря, від пониззя Дніпра і до Дону. На підставі свого практичного досвіду, В. В. Хвойка відзначав, що Київська земля, яка містить різноманітні пам'ятки усіх можливих епох та речі, що з ними пов'язані, не має жодних слідів наявності тут коли-небудь готського міста чи принаймні, хоч одного готського поховання⁴².

Немає сумніву, що до готських старожитностей В. В. Хвойка традиційно, слідом за Л. Нідерле і О. А. Спіциним, відносив антропоморфні, зооморфні та пальчасті фібули, які походили, головним чином, з могильників Криму та Центральної Європи, та вироби, прикрашені так званою варварською вїмчастою емаллю, насамперед підковоподібні фібули⁴³.

У своїй останній монографії «Древние обитатели Среднег Приднепровья» В. В. Хвойка подає історико-типологічний огляд старожитностей регіону від кам'яного віку до великокняжої доби, що є підсумком багаторічних археологічних досліджень автора. Книга містить окремий розділ «Епоха полів погребальних урн і великого переселення народів»⁴⁴.

Окреслюючи територію поширення пам'яток II ст. до н. е. — II ст. н. е., дослідник відзначає, що вони є сполучною ланкою між скіфською і добою полів поховальних урн, що і є беззаперечним свідченням поступовості розвитку культури Середнього Подніпров'я. На підтвердження цього висновку В. В. Хвойка наводить загальну характеристику поховань та інвентарю Зарубинецького могильника. Протягом II—V ст. поля поховальних урн стають пануючим типом пам'яток. Вони поширені не лише в Середньому Придніпров'ї, а й у Подільській, Волинській та північній частині Херсонської губерніях. Крім характеристики черняхівських поховань, В. В. Хвойка подає узагальнений опис жител, які були ним виявлені і досліджені поблизу сіл Стрїтівки, Жуківці та Вітачево. Цей опис цінний насамперед тим, що більше жодних документальних свідчень про розкопки В. В. Хвойкою черняхівських жител не збереглося.

Беззаперечним фактом вважав дослідник яскраво виражений вплив римської культури на місцеву. Велика кількість речей римського виробництва та наслідувань ним пояснювалася як торговими зносинами з Придунайськими провінціями, так і переселенням мешканців, обізнаних з римською культурою, до

спокійніших і безпечніших областей, а саме в Придніпров'я, за часів імператора Траяна. Численні знахідки римських монет підкріплюють ці здогадки та свідчать, можливо, і про участь місцевого населення у військових походах проти імперії.

Друга частина розділу присвячена добі великого переселення народів, початок якої, на думку В. В. Хвойки, збігається з часом найбільшого поширення полів поховальних урн. Виходячи з того, що ця доба починається з переселення готів, В. В. Хвойка констатував відсутність на Київщині старожитностей, що свідчать про існування тут готської метрополії. Дослідник вважав, що готи в Придніпров'ї з'явилися пізніше і переважно в південних районах, не доходячи до північної частини Середнього Придніпров'я. Хоча це не виключало тимчасової залежності мешканців Середнього Придніпров'я від них. Археологічними показниками доби великого переселення народів, на думку В. В. Хвойки, були ювелірні вироби з Пастирського городища та здебільшого випадкові знахідки, прикрашені варварською виїмчастою емаллю⁴⁵.

У заключній частині В. В. Хвойка підкреслював, що вивчення доісторичних пам'яток Середнього Придніпров'я вказує на нерівномірність культурного розвитку населення. Можна констатувати зупинки у розвитку і навіть занепад культури, що обумовлено багатьма чинниками, серед яких різноетнічні впливи, які часом дуже яскраво прикрашали в цілому просту місцеву культуру. Так, III—IV ст. н. е. були періодом найвищого впливу римської провінційної культури. Пізніше події в Подунав'ї та велике переселення народів призводять до ізоляції середньодніпровського населення від джерел культурного впливу, що спричинило занепад культури. Ізоляції населення до певної міри сприяли і географічні умови (непрохідні ліси, річки, болота). Поряд з аргументами, що наводились раніше, насамперед, осілий спосіб життя і пов'язані з ним заняття, В. В. Хвойка відзначав ще незмінність способів будівництва житла та основних рис культури. Все це, на думку вченого свідчило, що в Середньому Придніпров'ї з доісторичних часів мешкало арійське населення, одним з ростків якого в наступному є південно-східна гілка слов'янського народу⁴⁶.

Таким чином, якщо О. А. Спіцин тільки передбачав, що рішення слов'янської проблеми полягає у вивченні полів поховань, то В. В. Хвойка знайшов конкретні пам'ятки і визначив їх місце серед старожитностей Придніпров'я та послідовність їхнього розвитку, закінчуючи давньоруськими пам'ятками. Періодизація археологічних культур, запропонована В. В. Хвойкою, зберегла своє значення. Заслуга вченого полягає, насамперед в тому, що він спирався на конкретні пам'ятки, визначаючи культури, і чітко розмежовуючи на цій підставі окремі хронологічні періоди в їх історичній послідовності. Це забезпечило конкретність його аргументації.

Усі положення запропонованої концепції, які й досі не втратили своєї наукової вартості, витікають безпосередньо з практичного досвіду невтомного дослідника старожитностей Придніпров'я — Вікентія Вячеславовича Хвойки.

Відкриття В. В. Хвойкою пам'яток зарубинецької і черняхівської культур, що послідовно заступають одна одну, є однією з найважливіших подій в археологічному вивченні Південно-Східної Європи і знаменує собою початок принципово нового етапу в дослідженні проблеми слов'янського етногенезу, пов'язаного з пошуками витоків слов'янських культур серед старожитностей рубежу — першої половини I тис. н. е.

Примітки

¹ Нідерле Л. Человечество в доисторические времена: Доисторическая археология Европы и в частности славянских земель.— СПб., 1898.— С. 187, 316—322, 416—419, 522.

² Спицын А. А. Обзорение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении // ЗРАО, новая серия.— 1899.— Т. XI.— Вып. 1—2.— С. 266.

³ Бахмат К. П. Вікентій Вячеславович Хвойка // Археологія.— 1964.— Т. XVII.— С. 188; Курінний П. Історія археологічного знання про Україну.— Полтава, 1994.— С. 71, 72; Козловська В. Памяти В. В. Хвойки // Україна.— 1914.— Кн. 4.— С. 49—55.

⁴ Хвойка В. В. Раскопки в с. Ромашки Васильк. у. Киевской губ. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 68; Хвойка В. В. Раскопки при сс. Кононча и Ромашки 1901 г. (Отчет для Комиссии). 25 января 1902 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 69; Брайчевський М. Ю. Ромашки // МИА.— 1960.— № 82.— С. 100, 101.

⁵ Хвойка В. В. Раскопки при с. Зарубинцы Киевск. губ. Каневского у. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 64; Хвойка В. В. В императорскую Археологическую Комиссию (черновик письма от 1.03.1902 г.) // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1111.

⁶ Хвойка В. В. Раскопка курганов около с. Черняхова // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 54; Ханенко Б. Н. и В. Н. Древности Приднепровья — К., 1907.— Вып. 6.— С. 22.

⁷ Хвойка В. В. Черновик письма в Археологическую Комиссию от 10 января 1901 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1083; Письмо Императорской Археологической Комиссии В. В. Хвойке от 28 ноября 1903 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 671.

⁸ Коршенко С. В. Черняховский могильник // НА ИА НАН Украины.— Ф. 12.— № 48; Петров В. П. Черняховский могильник: по материалам раскопок В. В. Хвойки в 1900—1901 гг. // МИА.— 1964.— № 116.— С. 53, 54; Хвойка В. В. Поля погребений (черновая рукопись) // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 71.

⁹ ОАК за 1899 г.— СПб., 1900.— С. 15.

¹⁰ Раскопки в с. Ромашках, Васильковск. у. Киевской губ. // Киевская старина.— 1899.— Т. 65 (апрель, май, июнь).— С. 173.

¹¹ Линиченко И. А. О новейших раскопках г. Хвойка // ЗООИД.— 1901.— Вып. 32.— С. 70—73.

¹² Погребальные поля в Киевской гутернии // Киевская старина.— 1900.— Т. 69 (июнь).— С. 198—200.

¹³ НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 67.

¹⁴ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну от 8 ноября 1900 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1078.

¹⁵ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну от 5 декабря 1900 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1080.

¹⁶ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну от 11 декабря 1900 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1081.

¹⁷ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну от 27 декабря 1900 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1082.

¹⁸ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну от 12 января 1901 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1084.

¹⁹ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1085.

²⁰ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1086.

²¹ Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Приднепровье (раскопки В. В. Хвойка в 1899—1900 годах) // ЗРАО, новая серия.— 1901.— Т. XII.— Вып. 1—2.— С. 172—190.

²² Там же.— С. 188, 189.

²³ Хвойка В. В. Черновик письма А. А. Спицыну от 13 декабря 1901 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— Тетрадь 1.— № 1103.

²⁴ Беляшевский Н. Ф. Рец. на кн.: Поля погребений в Среднем Приднепровье (раскопки В. В. Хвойка в 1899—1900 годах).— СПб., 1901 // Киевская старина.— 1902.— Т. 77 (апрель).— С. 54—58.

²⁵ Хвойка В. В. К вопросу о славянах // Киевская старина.— 1902.— Т. 77 (июнь).— С. 495—505.

²⁶ Н. Б. Археологический съезд в Харькове // Киевская старина.— 1902.— Т. 79 (декабрь).— С. 480—491.

²⁷ Хвойка В. В. Раскопки курганов при с. Оситняжке Чигиринского уезда Киевской губ. // АЛЮР.— 1904.— № 1—2.— С. 11, 12.

²⁸ Беляшевский Н. Ф. Рец. на кн.: Хвойка В. В. Раскопки 1901 г. в области Трипольской культуры.— СПб., 1904 // АЛЮР.— 1904.— № 3.— С. 116—120.

²⁹ Хвойка В. В. Из области Трипольской (древне-арийской) культуры. (По поводу рецензии Н. Беляшевского) // АЛЮР.— 1904.— № 4—5.— С. 221—228.

³⁰ Самоквасов Д. Я. Могилы русской земли.— М., 1908.— С. 165—174.

³¹ Городцов В. А. Бытовая археология.— М., 1910.— С. 388, 403—405, 409—413.

³² Данилевич В. Е. Курс российских древностей.— М., 1908.— С. 149—151.

³³ Спицын А. А. Письмо к В. В. Хвойке от 20.04.1907 г. // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № 349.

³⁴ Спицын А. А. Памятники латенской культуры в России // ИАК.— 1904.— Вып. 12.— С. 85, 86; Спицын А. А. Поля погребальных урн // СА.— 1948.— Т. 10.— С. 53—72.

³⁵ Hadaczek K. Kultury dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne.— 1912.— Т. 12.— С. 23—50.

³⁶ Reinecke P. Aus der russischen archaologischen Litteratur: Graberfelder von Ende der La Tene Zeit und aus der Jungeren romischen Kaiserzeit im Gouv. Kiew // Mainzer Zeitschrift.— 1906.— 1.— С. 43—49.

³⁷ Brenner E. Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit // VII Bericht der Romisch-Germanisch Kommission.— 1912 (1915).— С. 262—266.

³⁸ Blume E. Die germanischen Stamme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur romischen Kaiserzeit: Teil 1. Text // Mannus Bibliothek.— 1912.— 8.— С. 196, 197.

³⁹ Ebert M. Sudrussland im Altertum.— Berlin, 1912.— С. 362.

⁴⁰ Niederle L. Slovanske starozitnosti Oddíl kulturní: Život starých slovanů.— Praha, 1913.— С. 231—240, 531—536.

⁴¹ Рейнке П. Лист до В. В. Хвойки від 25 квітня 1908 р. // НА ІА НАН України.— Ф. 2.— № 946; Рейнке П. Лист до В. В. Хвойки від 3 червня 1908 р. // НА ІА НАН України.— Ф. 2.— № 945.

⁴² Браун Ф. Разыскания в области гого-славянских отношений.— СПб., 1899; Хвойка В. В. Черновик письма В. К. Хилинскому // НА ИА НАН Украины.— Ф. 2.— № Д/21.

⁴³ Нидерле Л. Человечество в доисторические времена...— С. 498—503; Спицын А. А. К вопросу о происхождении так называемых готских фибул // ЗРАО, новая серия.— 1899.— Т. XI, 1—2.— С. 385—387; Аспелин (И. Р.) Следы влияния готфов в северной полосе России // Труды VIII АС.— М., 1897.— Т. III.— С. 55, 56.

⁴⁴ Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена.— Киев, 1913.— 103 с.

⁴⁵ Там же.— С. 43—49.

⁴⁶ Там же.— С. 95—101.

Н. С. Абашина

НАЧАЛО ИССЛЕДОВАНИЙ ПОЛЕЙ ПОГРЕБЕНИЙ В УКРАИНЕ

Архивные материалы позволяют достаточно подробно осветить историю открытия и исследования В. В. Хвойкой полей погребений у сел Зарубинцы, Черняхов и Ромашки. Эти памятники, явившиеся основой для выделения зарубинецкой и черняховской культур и характеризующие последовательные этапы в истории населения Среднего Поднепровья, стали одним из основных аргументов в концепции В. В. Хвойки об автономном развитии славян.

Разделяя мнение о славянской атрибуции памятников черняховского типа, Н. Ф. Беляшевский, А. А. Спицын, Д. Я. Самоквасов, В. Е. Данилевич, Л. Нидерле отрицали их «Археология», № 4, 1999 г.

генетическую связь с местными древностями предшествующего периода. Специфические черты обряда и погребальный инвентарь позволили немецким ученым отождествить черняховскую культуру с готами (П. Рейнеке) или гепидами (Э. Блюме). В. А. Гордцов, М. Эберт, Э. Бреннер пришли к выводу, что поля погребений оставлены этнически неоднородным населением.

N. S. Abashina

INITIAL STAGE OF INVESTIGATIONS OF THE URNFIELDS IN UKRAINE

Archive materials provide the detailed data on the history of V.V. Khvoika's findings and investigations of the urnfields near Zarubyntsi, Cherniakhiv and Romashky villages. These sites formed the basis for defining three appropriate archaeological cultures: Zarubyntsi Culture, Cherniakhiv Culture and Romashky Cultures as sequential stages in the history of the population of the Middle Dnieper Region. Moreover, they become one of the principal arguments in Khvoika's concept on autochthonic development of the Slavs.

Such scholars as Biliashivsky, Spitsyn, Samokvasov, Danielevich and Niederle denied the generic links between the above cultures and their local predecessors although they shared the idea on the Slavic attribution of the Cherniakhiv-type sites. Specific features of the burial rite and grave goods allowed German scholars to identify the Cherniakhiv Culture with the Goths (Reineke) or the Hepides (Blume). Gorodtsov, Ebert and Branner had come to conclusion on that the Urnfields are related to the ethnically heterogeneous population.

УЧАСТЬ ПРИЙШЛОГО КОМПОНЕНТУ У ФОРМУВАННІ ЗАРУБИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

С. П. Пачкова

Аналіз матеріалів зарубинецької культури та порівняння їх із синхронними культурами Європи дозволяють дійти висновку про внесок у її формування ясторфської, поморської, латенської культур. Процес складання та латенізації зарубинецької культури проходив як шляхом контактів прийдшлого населення з місцевими племенами Подніпров'я, так і контактів останніх з населенням Балкано-Дунайського регіону під час освоєння бастарнами нової «вітчизни».

Минуло століття з часу відкриття В. В. Хвойкою полів поховань зарубинецького та черняхівського типів. Ці знахідки поряд з дослідженнями пам'яток попередніх та наступних епох дозволили В. В. Хвойці створити концепцію послідовних етапів розвитку культури давнього слов'янського населення Середнього Подніпров'я від часів Трипілля до Київської Русі. Зарубинецькі пам'ятки він датував II ст. до н. е.— II ст. н. е. і розглядав їх як проміжну ланку між пам'ятками автохтонного населення скіфської доби та наступної черняхівської археологічної культури (АК). Своєрідне забарвлення зарубинецькому матеріалу надавали, на думку вченого, впливи культури кельтів¹.

На сьогодні джерелознавча база зарубинецької культури значно збільшилась. Її пам'ятки виявлені та розкопані не лише на Середньому Подніпров'ї, а й на Прип'ятському Поліссі, Верхньому Подніпров'ї, Десні, Сеймі, Південному Бузі (рис. 1). Стосовно проблеми походження зарубинецької культури зараз